

MUHAREM BAZDULJ

AZ IFJÚ BOSZNIA

2010. június tizenötödikén, nem sokkal délelőtt kimentem a házból és lementem a folyóhoz. A ház Szarajevóban áll, a központ közelében, a régi városrész szűk hegyi utcácskájában, gyalog öt percre a Baščaršijától.¹ A Miljacka, a Szarajevót átszelő folyó szűk és sekély. Kikövezett partja, amely még Ausztria-Magyarország² idejében készült el, voltaképpen túl fényűző e folyócskához. A Miljacka az elkoptatott metafora szerint Szarajevó gerince. De Ivo Andrić, a Nobel-díjas író irodalmilag zseniálisan terjesztette ki ezt a kifakított és klisészerű metaforát a Miljackán átívelő hidakra, csigolyáknak nevezve azokat. A hozzám legközelebbi a Császár hídja,³ oda indultam el. Attól száz méterre, balra található Bosznia-Hercegovina Nemzeti Könyvtárának romjai, a legnagyobb boszniai könyvtaré és az egyik legnagyobb a Balkánon, amely a gránátok és gyújtógolyók miatt kapott lánggra 1992 augusztusában, Szarajevó ostromának idején. Az épületet, melyben a könyvtár volt, szintén Ausztria-Magyarország emeltette. Elsődlegesen nem könyvtárnak szánták, kezdetben a városi tanács volt ott.

Gyakran megyek át a Császár hídján, de most nem azért indulok arra, hogy átkeljek a folyón. Valójában azért, hogy kissé elálldogáljak a hídon. Hogy tiszteletet adjak annak a fiatalembernek, aki pontosan száz éve e hídon halt meg. Éppen száz éve, 1910. június 15-én a Császár hídján Bogdan Žerajić fejbe lőtte magát. Huszonnégy éves volt.

Kevés ember tudja ma, ki volt Bogdan Žerajić. Kevesen tudják, hogy e hidat egy ideig hivatalosan is Žerajić hídnak hívták. A legközelebbi hidat a folyón felfelé, a következő *gerinccsigolyát* hivatalosan ma Latin hídnak hívják, no, a legtöbb szarajevói a mindennapokban ma is Princip hídnak nevezi. És igen, mindenki tudja, hogy ki volt Gavrilo Princip, a fiatalember, aki 1914. június 28-án a Latin híd mellett megölte az osztrák-magyar trónörökös, Ferenc Ferdinándot és feleségét, Szófiát, s amint az később kiderült, ez adott ürügyet az I. világháború kirobbantására.

Žerajić és Princip ugyanannak, az Ifjú Boszniáról szóló történetnek a részesei. Žerajić nélkül nem lett volna Princip sem, ahogyan Krisztus sem lett volna Keresztelő Szent János nélkül.

Mielőtt öngyilkos lett volna a Császár hídján, Bogdan Žerajić Marijan Varešanin tábornokra lőtt, Bosznia-Hercegovina osztrák-magyar kormányzójá-

ra. Žerajić pisztolya, akárcsak a westernekben, hat golyóval volt megtöltve. Az első ötöt Varešaninra lőtte, de mind az öt alkalommal elvétette. A hatodik golyót magának tartotta meg, és azzal eltalálta a célpontot.

Žerajić 1886-ban született, nyolc évvel azután, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia okkupálta Bosznia-Hercegovinát. Nevesinjében, egy kelet-hercegovinai kisvárosban született. Éppen Nevesinjében robbant ki a hercegovinai felkelés a törökök ellen 1875-ben, azaz tizenegy évvel Žerajić születése előtt. Ez a felkelés a válság egyik eleme lesz, ami miatt három év múlva összehívják a berlini kongresszust, melyen az Osztrák–Magyar Monarchia mandátumot kap majd Bosznia-Hercegovina okkupálására. Az azt megelőző négyszázötvenöt évben Bosznia-Hercegovina az Oszmán Birodalomhoz tartozott. A középkorban a királyság valójában az egyházáról, a *boszniai egyházzal* volt a legismertebb, amely a bulgáriai bogumilokhoz, az észak-itáliai patarénekhez és a franciaországi katarokhoz közeli, egyfajta dualista szekta volt. Magyarországról, a római pápa áldásával, keresztes háborúkat folytattak Bosznia ellen. A szájhagyomány szerint, melynek történelmi pontossága ellentmondásos, éppen a boszniai egyház hívei tértek át tömegesen az iszlámra a törökök érkezése után, tehát emiatt van az, hogy éppen a bosznia-hercegovinai lakosság tért át nagy arányban a hódító vallására, ami kivételes volt a többi európai, az oszmánok által birtokba vett területek lakosságához képest.

A 19. század közepén és végén, míg egyesül Olaszország és Németország, hasonló törekvések jelennek meg a délszlávok körében is. Abban az időben a délszlávok által lakott terület két nagy császársághoz, az oszmánhoz és az osztrák–magyarhoz tartozott, de valahogyan a kettő között fészket rakott két kis független állam: Szerbia és Montenegró. Az Osztrák–Magyar Monarchia délszláv területein nő fel és tanul az a fiatalság, amely Szerbiában saját Piemontját látja, amely körül majd a délszlávok felépítik közös államukat, Jugoszláviát.

Ott volt ez az ifjúság Dalmáciában és Horvátországban, a Vajdaságban és Szlovéniában, de sehol sem annyira, mint Bosznia-Hercegovinában, mint a szarajevói, mosztári, travniki, tuzlai és Banja Luka-i gimnáziumokban. Maga a csoda volt az a boszniai nemzedék, a csodákat pedig nehéz (vagy lehetetlen) megmagyarázni. Stanko Cerović író ezt jegyezte fel: „Bosznia csak az Ifjú Bosznia idejében volt ifjú, abban az értelemben, hogy csak akkor merészkedett átengedni magát a szabadságnak és a spontaneitásnak, mert Boszniát mindig a külső és belső erők kötötték le. De akkor minden kitűnőnek tűnt: tömördeknyi kíváncsiság, ész, akciók, érzékenység, valami csodálatos modernség. [...] Két érzésem támad: hogy Bosznia csak akkor volt fiatal, és hogy ezzel egyidejűleg akkor Európában csak Bosznia volt fiatal. [...] Azt gondolom, hogy Ivo Andrić nagyságának forrása az Ifjú Bosznia által meghatározott fiatalságában van, abban az értelemben, hogy az kinyitotta számára a szellőzőnyílást, és friss levegőt kapott. És ő túlélte és kibírt elég sok évet

ahhoz, hogy viszonozza ezt: Andrić életműve az Ifjú Bosznia emlékműve, ez az egyedüli, ami megmaradt a fiatalság lendületéből. Tudom, hogy patetikusan hangzik, de az sem rossz: a szellemi emlékművek láthatatlanok, de megsemmisíthetetlenek is." Maga Andrić a *Híd a Drinán* című regényében saját nemzedékét a *fellázadt angyalok* generációjának nevezte: „Voltak és lesznek még csillagos egek a kaszaba⁴ fölött, fényes üstökösök és holdtölték, de nem voltak és Isten tudja, lesznek-e még fiatalok, akik olyan beszélgetésekkel, olyan gondolatokkal és érzésekkel virrasztanak. [...] Ez a fellázadt angyalok nemzedéke, abban a rövid pillanatban, amikor még megvan nekik az angyalok összes hatalma és joga és a lázadók lángoló büszkesége. Az eldugott boszniai kaszabák parasztjainak, kereskedőinek és iparosainak fiai megkapták a sorstól, különösebb erőfeszítésük nélkül, a világba való nyitott kijáratot és a szabadság hatalmas illúzióját.”

Jó példa ez a történelem iróniájára. Az Osztrák–Magyar Monarchia éppen az eldugott boszniai kisvárosokban alapított gimnáziumokat, ahol a fiatalság szert tesz „a szabadság hatalmas illúziójára”. Az ifjú boszniaiak nagy része valójában gimnazista volt. De azt is el kell mondani: az Ifjú Bosznia sohasem volt egységes, sem hivatalos és formálisan megalapított szervezet. A boszniai gimnáziumokban a 19. század utolsó két évtizedében és a 20. század első évtizedében virágoztak a titkos diákegyesületek. Ezek az ifjak az irodalomra *indultak be*: a Sherlock Holmesről szóló történetekre, Schopenhauerre, Nietzschére és Strindbergre, Walt Whitmanre. És a szabadságra *indultak be*. E töméntelen titkos egyesületet a történelemben csak utólagosan kezdték el egységes mozgalomnak látni: az Ifjú Boszniaként.

Tévedés őket – pejoratív értelemben – nacionalistának nevezni. A délszláv térségekben, és különösen Bosznia-Hercegovinában nacionalistákként azokat ismerik fel, akik gyűlölettel és intoleranciával viseltetnek azok iránt, akik nem olyan vallás tagjai, mint ők. Az ifjú boszniaiaknál ilyesmi nem található meg. Többségük amúgy is ateista volt, és noha többségük származását tekintve szerb pravoszláv volt, akadt köztük sok bosnyák muzulmán és nem kevés számú katolikus, horvát és mások. Ha nacionalisták voltak is, az ifjú boszniaiak – jugoszláv nacionalisták voltak. Így a szarajevói gimnáziumban, például, a 20. század elején léteztek szerb, illetve horvát ifjúsági egyesületek is, de az ifjú boszniaiak többsége, köztük Gavriilo Princip is, a Szerb-Horvát Ifjúság Egyesületének a tagja volt. Elnökük egy gimnazista volt, név szerint – Ivo Andrić.

Nem tudom, hogy Szarajevóban lesz-e 2014. június 28-án, a szarajevói merénylet százéves évfordulóján, Princip lövéseinek százéves jubileumán, melyek négy évvel Žerajić lövései után dördültek el, alig ötven vagy száz méterrel följebb a folyón, de tudom, előre tudom, hogy az a híd és az a hely azon a napon nem lesz üres. Van annak már vagy tíz-tizenöt éve, mióta a százéves évfordulóról beszélnek. A 21. század elején, miután véget értek a háborúk, amelyek Jugoszlávia szétesését kísérték, arról beszéltek, hogy 2014.

június 28-án éppen Szarajevóban fejeződhetne be Európa egyesülése. Az ötlet az volt, hogy épp e napon kellene belépnie az Európai Unióba Albániának, Bosznia-Hercegovinának, Montenegrónak, Horvátországnak, Macedóniának és Szerbiának, azon a helyen, ahol elkezdődött az egyik Európa szétesése, de most ugyanitt egy másik Európa egyesülése fejeződne be. Világos, hogy ez nem fog megtörténni, de várható, hogy a szarajevói merénylet tethelyén elhangzik majd az üzenet, hogy Európa többé sosem fog háborúzni, hogy a Balkánnak az Európai Unióban a helye, ha eleget tesz a feltételeknek, és így tovább ebben a stílusban.

A mai Szarajevóban az Ifjú Boszniáról a domináns vélemény kifejezetten negatív. Ez például jól látszik az utcanevekből. Kelet-Európában az utcanevek az aktuális politikai megfelelés kiváló jelei. Jugoszlávia idejében sok szarajevói utca kapta a nevét az ifjú boszniaiakról. Az utóbbi tizenöt-húsz évben azonban a következőképpen változtak meg ezeknek az utcáknak a nevei: az Ifjú Bosznia utca a Boszniai gazija utca nevet kapta. A *gazija* az a harcos, aki az iszlámért küzd, maga a szó az arab kifejezésből származik, aminek a jelentése: „fegyveres támadás a meghódítás szándékával”. A Danilo Ilić utca (újra) Oprkanj lett. (Andrić így ír *A Danilo Ilić utcában* című jegyzetében: „Ott, ahol véget ér a baščaršijai boltok és kazánkészítő műhelyek sora, és ahol elkezdődik a sűrű szerb telep az ósdi házikókkal, van egy utca, elhagyatva és görbén, melyet régen Oprkanj utcának hívnak, ma pedig Danilo Ilić nevét viseli.”) Hasonló módon, visszaadva az I. világháború előtti neveket, még más *ifjú boszniai* utcáknak is megváltoztatták a nevét. Nedeljko Čabrinović a *Városba*, Vladimir Gaćinović a Nagy Alifakovac nevet viseli, Trifko Grabež pedig a Kacsáét. (A mai Szarajevó domináns nézőpontjából Trifko Grabež ideális módon a negatív hős. Palén született⁵ Vidovdán napján,⁶ olyan családnévvel,⁷ melyet a tendenciózus regiszterben könnyű sajátos *nomen est omenként olvasni*, és aki tizenkilencedik születésnapját a tanácsházával szemben tölti pisztollyal és bombával, készen arra, hogy megölje a főherceget és feleségét. E perspektívából viszont hihetetlenül hangzik Grabež autentikus mondata a tárgyalásról, a hivatalos jegyzőkönyvből: „Engem nem Szerbia vezetett, hanem egyedül Bosznia.”) Ugyanezt a *principet* alkalmazták a hidak esetében is, így Žerajić hídja megint a Császáré, Principé pedig a Latin. Borivoj Jevtić utcája Pavle Lukačé lett. Ivo Kranjčevićé pedig Dzsámi utca. (Kemal Kurspahić egy írásában *mindenekfelett szellemesnek* nevezte ezt a változtatást. Egyébként Ivo Kranjčevićét a tárgyalás során, melyen tíz év súlyos tömlőre ítélték, az osztrákpárti sajtó kitartóan Milan Kranjčevićnek nevezte,⁸ ezzel akarván azt sugallni, hogy nem horvát és katolikus, mert az állt az érdekükben, hogy a merényletet és az Ifjú Boszniát kizárólagosan *szerb ügyként* mutassák be. Ugyanilyen okból markánsan kihagyták a muzulmán tagok neveit is, mint Muhamed Mehmedbašićét és Đulag Bukovacét.) És végül az egyik ifjú boszniai utca nevét megváltoztatták, de az bizonyos módon mégis megmaradt

ifjú boszniaiinak. Mustafa Golubić utcája ma Tin Ujevićé. (A költő Tin Ujević ugyanis közel állt az Ifjú Boszniához.)

Valakinek az Ifjú Boszniával kapcsolatos álláspontja elválaszthatatlan a Jugoszláviáról alkotott véleményével. Jugoszláviában utazgatva a II. világháború után Lawrence Durrell elért Szarajevóba is. A városról szerzett élményei inspirálták *Szarajevó* című versének megírására, amely a „Composed around the echo of a pistol-shot” kezdetű versszakkal végződik. A versszak szép és erőteljes, de nem teljesen pontos. Szarajevó évszázadokon át létezett már Princip lövései előtt is. A verssorok azonban teljesen és abszolúte pontosak, ha Szarajevó helyett azokat Jugoszláviára vonatkoztatjuk. Igen, Jugoszlávia pisztolylövésekre, a Princip által leadott lövésekre adott visszhangok köré épült. Jugoszlávia, ahogy David James Smith mondja, a szarajevói összeesküvők álmainak megvalósulása volt, és Princip büszke lett volna erre az országra, oly mód, ahogy az is büszke volt rá.

Jugoszlávia szétesésével az Ifjú Bosznia körüli félreértések többszörösen megsokszorozódtak. Média- és propagandaeszközökkel az ifjú boszniaiakat megpróbálták nagyszerb nacionalistákként bemutatni, és azok elődeiként, akik a kilencvenes években Szarajevót barbármód ostromolták.

Ebben az értelemben indikatív egy részlet Drago Jančarnak, a nemzetközileg elismert szlovén írónak az esszéjéből, melynek címe *Rövid jelentés a hosszú ideig ostromolt városból*. Jančar ugyanis úgy látogatta meg az ostromlott Szarajevót, hogy nem kísérte olyan pompa, mint Susan Sontag vagy Bernard Henri Levy látogatását, és e tapasztalatáról írta tehát egyebek mellett azt esszéjében, hogy: „Úgy tűnik, hogy e várost valamiféle abszurd és irracionálisan rossz sors teszi próbára. Mi, az irodalom emberei készek vagyunk rögtön elfogadni ezt és továbbfejleszteni: Szarajevó e század metaforája. Az osztrák trónörökösre leadott lövésekkel kezdődött, itt kezdődött el a szörnyű I. világháború. És megint csak Szarajevóval végződik szörnyű rombolás közepette. Ám képesek vagyunk-e egy kicsit másképp is gondolkodni? Nem éppen ebben a városban, vagy nem pont a világ e részében emelték a közönséges terrorista cselekedetet, az utcai gyilkosságot a magas értékek szintjére, tették a hazafiság szimbólumává, mitológiai patriotizmussá? Nem látjuk a különös hasonlóságot Gavriló Princip – összeesküvő társaival együtt – és a mai terrorista fanatikuskok között? [...] Gondoltunk-e valaha arra, hogy Szarajevó több mint hetven éven át ünnepelte a terrorista tettet? A terrorista cselekedet vajon nem volt beépítve az értékrendszerbe, az emberek gondolataiba és érzelmeibe, akik a századvég előtt megint embereket ölnek és saját városuk falait rombolják le? A századvégen, ha végiggondoljuk, a mai gyilkosok és rombolók fejében és művében nem ugyanaz az autentikus akarat és a *patriotizmus* autentikus gondolata van? Gavriló Princip e vidékeken hetven éven át ünnepelet hős volt. Hány vastag történelmi könyvet, hány verset, színpadi művet, beszédet, cikket írtak Gavriló Princip büszke örökségéről. [...] A város, amely

a századelőn valójában az osztrák provincia arányosan nyugodt életet élte, vagy ahogy ma mondanánk, toleráns multietnikus és multikulturális együttélését, a századvégen romokban hever. Képesek vagyunk elgondolni, hogy az, ami van, nemcsak az abszurd és irracionális rossz sors miatt van így, hanem, sőt főleg emiatt a hibás, értelmetlen, szenvedélyes és fanatikus eszme miatt, amelyet szimbólummá, emberi értékévé és mítosszá emeltek? Század eleji lövések, századvégi lövések.”

Az idézett részletben szemléletesen összesítődnek az Ifjú Boszniáról alkotott negatív sztereotípiák, amelyeket olyan alkotók légióinál is megtalálhatunk, akik Jančartól intellektuálisan és irodalmilag is messze elmaradnak. Az ifjú boszniaiakat az effajta értelmezésekben terroristákká, nagyszerbekké kiáltják ki, a szinte utópisztikus Osztrák–Magyar Monarchiát, a „toleráns multietnikus és multikulturális együttélés” országát szétromboló angyalokká. Egyesek – mint a montenegrói irodalmár, Andrej Nikolaidis – még tovább mennek, és Principet „többé-kevésbé írástudatlanként” jellemzik, a sarajevói merényletet pedig a „Freudra, Musilra, Krausra, Traklra, Kokoschkára, Wittgensteinre” leadott lövésneként. Ugyanez az író, Stanko Cerovičyal vitatkozva, annak *Kunyhó a történelemben* című esszéjében elmondott véleményét figurázva ki – miszerint is Princip „indián, fekete, proletár, nő és gyerek volt, bányász és táborlakó” –, oda jut, hogy Gavriło „baszott a feketékre meg az indiánokra meg a feminizmusra és az antikolonializmusra is”. De nem más, mint Claudio Magris, a világon a Közép-Európa után nosztalgizáló egyik legnagyobbika, *Duna* című könyvében így írt: „Néhány fénykép a sarajevói merényletet nagyon hasonlatosan mutatja be, mint a dallasit; azokban a pillanatokban, az egyik fotótól a másikig, kilőtték Európa öngyilkosságának golyóit – meglehet, az értelem kiszámíthatatlan útjai, e golyók, melyek halálos sebet ütöttek, Ázsia és Afrika országai felszabadulásának a kezdetét is jelentették, amelyek felett a régi európai erők, immár egyesülve, folytathatnák uralkodásukat és kihasználhatnák őket.” Ugyanígy az első balkániak közt voltak éppen az Ifjú Bosznia tagjai, akik a női emancipációért síkra szálltak, egy olyan közegben – Vladimir Dedijer szavai szerint (aki a *The Road to Sarajevo* című könyv szerzője volt, amely a mai napig a legjobb tanulmány a sarajevói merényletről) –, ahol súlyosbító körülmény volt a parasztok patriarchális jellegének és a muzulmánoknak a nők helyzetéről alkotott felfogásának az erős hatása.

Magris éppen Jugoszláviában, az eltűnt országban, a Princip lövéseire adott visszhangokból látja majd „a kétfejű sas örökösét, annak nemzetek fölötti és bonyolult államában, a Kelet és a Nyugat, a különböző és egymással szemben álló világok és politikai blokkok között közvetítő helyzetében”.

Száz évvel a sarajevói merénylet után ma globálisan, szinte kivétel nélkül erre az eseményre újra az osztrák–magyar propaganda perspektívájából néznek. Érdekes ebből a szempontból az azon a leellenőrizetlen (és leellenőriz-

hetetlen) adaton való ugrálás, hogy Ferdinánd felesége, Zsófia a merénylet pillanatában terhes volt. A tény az, hogy Chotek Zsófia grófnő akkor már negyvennégy éves volt, és az orvosok, miután hat évvel korábban halott újszülöttet hozott a világra, azt javasolták neki, ne szüljön többé. Minden arra utal tehát, hogy a merénylet pillanatában nem volt terhes. Mivel nehéz szörnyűbb bűntettet elképzelni, mint egy terhes nő tudatos meggyilkolását, e hazugság a folyamatos ismétlések révén a tömegesen elfogadott *igazsággá* vált. Elfeledik a tény, hogy Princip sajnálatát fejezte ki a grófnő megölése miatt, hogy emiatt őszinte bűnbánatot tartott, mert céltáblája nem ő, hanem ugyanazon automobil harmadik utasa volt, Bosznia-Hercegovina osztrák–magyar kormányzója, Oskar Potiorek. Ahogyan négy évvel korábban Žerajić, Princip sem volt kiváló lövő. Ha itt helye lenne a cinizmusnak, azt mondhatnánk, hogy Zsófia kolaterális kár volt.

Ugyanezen propaganda része az a próbálkozás is, hogy az Ifjú Boszniáról és a szarajevói merényletről szóló történetet kizárólag mint a Szerb Királyság titkosszolgálati intrikáinak az eredményeként mutassák be. E nézőpontból Princip és társai csupán a tapasztalt, idős kémek és cselszövők bábjai voltak. A Monarchiának e kép azért felelt meg, mert háborúra készült, s így igazolás-ként és magyarázatként szolgálhatott. Amikor a háború véget ért, e beállítás megfelelt a Szerb Királyságnak is, mivel a győztesek oldalán találta magát. De ez a kép nem igaz. Szépen írt erről Miloš Crnjanski:⁹ „A merényletnek különös neve volt. A herceg¹⁰ és az arkangyal neveiből áll össze. Európa még ma is ünnepli az athéni türannisz, Peiszisztratosz gyilkosait, Harmodioszt és Arisztogeitont az iskolai tankönyvekben (ad usum delphini).¹¹ Ünnepli a római szenátorokat is, akik megölték Julius Caesart. De a szarajevói merényletökre jó szava nem volt, sosem. De a Szerbek, Horvátok és Szlovénok Királysága sem volt elbűvölve ezekkel az alattvalóival. Sokáig azt sem engedték meg, hogy elhozzák a merénylet csontjait. Emellett, még nálunk is, egyesek Principból szerbet csináltak – provinciálist, fanatikust, sovént, aki állítólag csak játékszer volt a szerb vezérkar felderítő osztálya főnökének, Dragutin Dimitrijević Apis ezredesnek a kezében. [...] A háború után Princip nálunk nem volt közkedvelt téma. Tettét csak szegényeink és ifjúságunk helyeselte. A burzsoázia sem helyeselte Princip tettét. [...] Princip emellett, először, osztályokra osztotta népünket. Az osztrák trónörökös meggyilkolását csak az úgynevezett alacsonyabb osztályok és az ifjúság helyeselte. Az úgynevezett magasabb rendek, a burzsoázia és az egyház a gyilkosságot nem támogatták. Princip a tettével mégis a gyilkos pecsétjét ütötte egész népünk homlokára, és mindnyájan gyanúsakká váltunk a rendőrségeknek, nemcsak Ausztriában, hanem egész Európában is. Princip így jobban összekötött bennünket, mint ahogyan addig össze voltunk kötve...”

Princip tettét tehát, írja Crnjanski, csak szegényeink és ifjúságunk támogatta. De mi más is az Ifjú Bosznia, mint maga a szegénység és az ifjúság? Az

ifjúság, az világos, hogy a fiatalság, Bosznia pedig valahogyan mindig is a szegénység metaforája volt. A talán legismertebb Boszniáról szóló versben, Mak Dizdar a *Feljegyzések az országról* címűben így ír: „Böjtölő is és mezítlábas is, hideg is és éhes is.”

A történelem egyenes járását, amelyet Princip lövései szakítottak meg, ma valamiféle belle époque-ként¹² próbálják beállítani. Pontosabb azonban az a sugalmazás, ami Haneke filmjéből, *A fehér szalagból* (*Das weisse Band*) érkezik. A film a szarajevói merényletről szóló hírekkel végződik. Ilyen volt az a világ, ami az enyészeté lett. Nem véletlen, hogy ama 1914-es évben, utoljára, az európaiak úgy mentek el a háborúba, mintha lakodalomba indulnának.

Nincs az emberi történelemben még egy olyan háború, amely annyira emlékeztet a trójaira, mint az I. világháború. Ami a trójai háború számára Homérosz, ami az *Iliász* és az *Odüsszeia*, az az I. világháborúnak Georg Trakl, William Butler Yeats, Siegfried Sasoon, Wilfred Owen, Rubert Brook, Miroslav Krleža, Franz Kafka, Ernest Hemingway, Thomas Mann, Jaroslav Hašek, Francis Scott Fitzgerald, William Faulkner és műveik.

Van azonban egy apokrif történetecske, amely e hasonlóságot a legpoétikusabban megerősíti. A kaliforniai újságíró, David DeVoss mesélte el a *Smithsonianban* 2000 augusztusában megjelent, *Gavrilo Principet keresve* című cikkében. A szarajevói merénylet érdekes rekonstrukciója során DeVoss szarajevói múzeumok igazgatóival, egyetemi tanárokkal, nagykövettekkel beszélgetett el, továbbá a Princip család élő tagjaival. Az összes beszélgetőtárs közül a legérdekesebb azonban a kilencvenhét éves öreg néni, Ljubica Tuta volt: „Tizenegy éves voltam, amikor Gavrilo megölte a főherceget, de ismertem a barátnőjét, Jelena Milišićet. Mindketten a szarajevói Első Gimnáziumban tanítottunk 1946-ban. Jelena és a művészettörténet tanára, Borislav Mihačević az Ifjú Bosznia forradalmárai voltak, akárcsak Gavrilo. Boro olykor Jelenával csipkelődött annak az éjszakának kapcsán, amit együtt töltött Gavrilloval abban a parkban, amit csak a folyó választ el a merénylet helyszínétől. Gavrilo kétségbeesetten szeretkezni akart volna, de Jelena azt mondta – nem. Mikor azt mondta, hogy másnap valószínűleg meghal, ő akkor sem engedett. Boro úgy fejezte ki magát, Gavrilo június 28-án reggel olyan dühös volt, hogy még az Istenre is rálőtt volna.”

Az Ifjú Boszniáról és a szarajevói merényletről szóló történelmi könyvekben Jelena Milišić nevét nem említik. Pedig a Jelena név (a Heléna délszláv verziója) az I. világháború kezdetéről szóló történetnek egészen új réteget ad, afféle borgesiakat. Mert akárcsak a trójai háborúnak, a Szarajevóban elkezdődött I. világháborúnak is megvolt a maga Helénája, a szarajevói Jelena. E háborúnak is – egy tiszteletre méltó személy és megbízható tanú szájából elhangzott apokrif történet szerint – megvolt a maga női alakja, *that launch'd a thousand ships*, ahogyan azt Christopher Marlowe Faustusa mondotta.¹³

Húsz évvel a merénylet után az egykori ifjú boszniai, a későbbi irodalmi Nobel-díjas, a *Jelena, a nő, aki nincs* című rövid novella szerzője, Ivo Andrić már a Jugoszláv Királyság magas rangú diplomatája. 1934 novemberében, két diplomáciai misszió között a belgrádi Ekszcelsior hotelben élve Andrić interjú adott az *Ideje*¹⁴ című folyóiratnak, mely e címmel jelent meg: *Néha azt kérдем, valamiféle misztikus büntetés-e az számunkra, amit átéltünk?* Ebben ez a fragmentum olvasható:

Nem sajnálkozva, és elfogadva az események alakulását és a dolgok állását az emberi sors során, nem kérve az új nemzedéktől több megértést annál, mint amivel bírhat, mi, az 1914-es évből, ma egymás szemébe tekintve szenvedéllyel, de mély melankóliával keressük A MI 1914-es VOLTUNKAT, ami rémisztőnek, szépnek és nagynak nézett ki, akár a századok és a korszakok közötti határ, és ami lassan eltűnik és kifakul, mint az a dal, amelyet már nem énekelnek, vagy a nyelv, amelyet egyre kevésbé beszélnek. De egymás közt, egymás szembogaraiba nézve, melyek csodákat láttak, igazi csodákat, és amelyek élve maradva ma is mindennap látják a napot, mindig az ellenállhatatlan áldozatául esünk, azon évek számunkra örök varázsának. Ekkor újra szárnyakat kapunk, oltalmat a szenvedés és az áldozat alól, mert legyőztük a félelmet, és mert meggyászoltuk ifjúságunkat.

És amíg létezőnk, magunkban mindig aszerint osztjuk fel a világot, ki melyik oldalon állt és mire esküdött fel 1914-ben. Mert az a nyár, az 1914-es nyár, a forró és békés nyár, a minden lépésnél érezhető tűz ízével és a tragédia fagyos leheletével, ez a mi igazi sorsunk.

Amiről Ivo Andrić itt beszél, hogy „szépnek és nagynak nézett ki, akár a századok és a korszakok közötti határ, és ami lassan eltűnik és kifakul, mint az a dal, amelyet már nem énekelnek, vagy a nyelv, amelyet egyre kevésbé beszélnek”, az már nyomokban sem létezik. És a *nyomok* szó valójában éppen a Principnek emelt legszebb emlékműre utal, az emlékműre, amely nincs többé. Az emlékmű Vojo Dimitrijević munkája volt. Pont azon a helyen, ahol Gavrilo Princip állt, míg leadta a lövéseket, Vojo Dimitrijević kőbe véste a lábnyomait. Kicsi lábnyomok voltak ezek, egy fiúé, mert Princip is egy fiú volt még.

Emlékszem, gyerekként odamentem e helyre és a talpaimat Princip lábnyomaiba helyeztem. Pár évvel később, hogy elkezdődött a háború és e nyomokat eltávolították, olvastam először Byron dalát a szabadság dicsőségére, Bonnivardról, aki éveken át szűk cellájában sétálva annak padlóján otthagya nyomait,¹⁵ így hát én is e kulcs szerint *olvastam* a Principnek szentelt emlékművet: mint amely a szabadság emlékműve, és mint amely Princip börtönbeli szenvedéseinek az emlékműve. Gavrilo Princip a fogságban halt meg.

Azokat, akik Szarajevó ostroma alatt eltávolították Princip emlékművét, az a tévhit vezette, hogy az Ifjú Bosznia nagyszerb szervezet. Ám nem volt ez mindig így Boszniában a bosnyák muzulmánok között. Abdulah Sidran, a legfontosabb bosznia-hercegovinai kortárs költő két verset is írt Gavrilo Princip dicsőségére. Hasonlóképp Safet Isović, alighanem a legismertebb bosznia-hercegovinai népdalénekes – különösen a sevdalinkáké¹⁶ –, aki ugyanígy bosnyák muzulmán, a 20. század hetvenes éveiben Gavrilo Principről énekelt, amelyben Principről úgy dalol, mint „fiatal hősről Boszniából, akikre büszkék földijei”. Az utolsó, harmadik strófában pedig Isović ezt énekli: „A rabság nehéz, a szabadság kellemes / ünnepli a nép Gavrilo Principet / ott, ahol ma is folyik a Miljacka / emlékét őrzi a város járdája”.

S különös sorssal bírnak a Princip-emlékművek. Az emléktáblát, amelyet a Jugoszláv Királyság emelt neki, 1941-ben Németország náci katonái trófeaként személyesen Hitlernek vitték el.

Princip a börtönben, amennyire tudni lehet, két verset írt. Az egyik rímes és szépen összeköti Principet Žerajćtyal:

Az idő lomhán vonszolja magát
És semmi új sincsen
Ma minden olyan, mint tegnap
Holnapra ugyanez készül.

De jól mondta korábban
Žerajć, a szürke sólyom
Aki élni akar, az haljon meg
Aki halni akar, az éljen!

A másikban, amely már inkább Whitman-szerű, ezt mondja: „Árnyékunk Bécsben fog sétálni, az udvarban bolyongva, ijesztgetve az urakat.”

Gyakran eszembe jutnak Princip sorai, különösen ha utam Nyugat-Európába vezet. Az európai múzeumokban, főképp a bécsiekben a boszniai és a jugoszláv ifjúság, a testvérgyilkos háború menekültjei jegyeladóként vagy a drága műalkotások őrző-védőiként dolgoznak. Késő éjjel isznak és énekelnek, aztán meg az üres utcákon bolyonganak.

Öt hónappal Žerajć öngyilkosságának századik évfordulója után, miután nem sikerült merénylete Marijan Varešanin ellen, Bécsben jártam, a könyvvásáron. 2010. november 11-e volt, az I. világháború befejezésének az évfordulója. Bécsi barátaimmal és barátnőimmal – mindnyájuk boszniai menekült, akik már lassan húsz éve Bécsben élnek – egy balkáni kocsmában italoztam a Kaiserstraßen. Úgy hajnali háromig maradtunk, majd a hideg bécsi éjszakában kötöttünk ki. Hosszú ideig beszélgettünk a nehéz témákról, saját háborús élményeinkről, zenét hallgattunk, ittunk és nevettünk. A városközpont, a

Hofburg felé indultunk el, mi négyen: M., aki 1992-ben Szarajevóból érkezett, O., aki 1992-ben Dobojból, D. Vlasenicéből 1993-ban és én, a hivatalos úton lévő író.

Azon az éjszakán mindent elmondtunk egymásnak, amit elmondhattunk egymásnak, és már csak annyi maradt, hogy hallgassunk és ne vessünk. Mégis, nem tudom, miért, M. az egyik pillanatban ezt mondta: „Mi vagyunk az Ifjú Bosznia.” Amire én meg ezt mondtam: „Árnyékunk itt van, Bécsben sétál, az udvarban bolyongva, ijesztgetve az urakat.”

Egymásra néztünk, és tudtuk, kinek az oldalán állunk, kinek az oldalán álltunk volna 1914-ben és kinek az oldalán fogunk állni 2014-ben.

(Fordította: Horváth György)

Jegyzetek

- ¹ A Bašćaršija Szarajevó régi, hagyományos városközpontja (a *Ford.* megj.).
- ² Az eredetiben: Austro-Ugarska, ami az Osztrák–Magyar Monarchia megnevezésének egyik verziója szerbhorvát nyelven (a *Ford.* megj.).
- ³ Careva ćuprija – a szerb, illetve szerbhorvát nyelvben a *car* egyszerre cárt és császárt is jelent, a hidat pedig még az oszmán időkben, a 16. században építették, vagyis nem az osztrák császár(ok)ra utal. A *ćuprija* a *most*, azaz a 'híd' szó archaikusabb, török eredetű megfelelője, a továbbiakban a „híd” szót használjuk. Egyébként Ivo Andrić Nobel-díjas regényének címe, *A híd a Drinán* az eredetiben szintén a *ćuprija* szót tartalmazza: *Na Drini ćuprija* (a *Ford.* megj.).
- ⁴ Kaszaba: a mezőváros bosznia-hercegovinai megfelelője (a *Ford.* megj.).
- ⁵ A boszniai szerbek mai „fővárosában”, Radovan Karadžić székhelye is itt volt, ahonnan Szarajevó ostromát irányították (a *Ford.* megj.).
- ⁶ Azaz június 28-án, amely nem csak a szarajevói merénylet napja, de mitologikus töltetű a szerb történelemben, mert 1389-ben e napon veszítették el a rigómezei csatát, és kerültek török uralom alá, továbbá e napon került Hágába Slobodan Milošević (a *Ford.* megj.).
- ⁷ A *Grabež* a *zgrabiti* szóból eredhet, ami a megragadást jelenti (a *Ford.* megj.).
- ⁸ Az Ivo hagyományos horvát, míg a Milan az egyik legnépszerűbb szerb keresztnév (a *Ford.* megj.).
- ⁹ Csongrádi születésű szerb író, a II. világháború előtt diplomata, majd berlini és római tudósító volt, 1945-től londoni emigrációban élt, 1965-ben tért haza Jugoszláviába.
- ¹⁰ Az eredetiben: *princ* (a *Ford.* megj.).
- ¹¹ *Ad usum delphini*: 'a trónörökös használatára' (latin), vagyis amolyan királytükörként a leendő uralkodó okulására (a *Szerk.* megj.).
- ¹² *Belle époque*: 'szép korszak' (francia), a porosz–francia háború lezárulta (1871) és az világháború kitörése közötti időszak, a „boldog békeidők” (a *Szerk.* megj.).

- ¹³ „Was this face that launch'd a thousand ships / And burnt the topless towers of Ilium?” Magyarul: „Ez volt az arc, amelyért vízre szállt / Ezer hajó s amelyért Ilium / Égbe nyúló bástyái földig égtek?” Christopher Marlowe: *Doktor Faustus*, Kálnoky László fordítása. (A Szerk. megj.)
- ¹⁴ Ideje: 'eszmék' (a Ford. megj.).
- ¹⁵ „Békótlan Lélek örök Ihlete, Szabadság! / Fényed börtön éjjelén / Legizzóbb; nincs ott más vágy, más remény, / Csak te vagy a szív minden üdve, te! // S ha minden hősiéd láncon tengene, / Naptalan mélyben, mely csak nyirkot ont; / Vértanuságuk menti meg a hont, / Hírünk fölszárnyal s vész nem bír vele. // Oh, Chillon! Szent hely a te börtönöd! / Zord padlóköve oltár, hirdető: / Rajt' mily soká járt e falak között / Hős Bonnivard, hogy léptén ím e kő / Gyepként kopott ki... Szent gyom! Óvd is, áldd! / Zsarnokság ellen Istenhez kiált.” (Byron: *A chillioni fogoly*, részlet, Telekes Béla fordítása.)
- ¹⁶ Jellegzetes, törökös hangszerelésű bosnyák szerelmes dal, neve az arab *sevdah* (szerelem) szóból ered. A jugoszláviai popkultúra egyes sajátosságai épp ebből a műfajból erednek.

